

Könyvespolc

Szegénység és iskola

Szabó Ákosné a B.G.GY.T.F. adjunktusa **Kor és kórkép a tanulásban akadályozott népesség iskoláztatásáról** alcímet adta az „enyhe fokban értelmi fogyatékosok” iskoláztatásának társadalmi anomáliáit elemző könyvének. A jelenben még élő „enyhe fokban értelmi fogyatékos” kifejezés helyett a szerző tudatosan alkalmazza a nálunk lassan gyökeret verő, kevésbé stigmatizáló tanulásban akadályozott megjelölést.

A fogyatékkal élő gyermekek helyzetét, perspektíváit feltáró munka azon csekélyszámú írások egyike, amelyek a szegénységet, a deprivációt társadalmi tényként írják le. Könyvében a társadalmi egyenlőtlenségek iskolai leképeződésének jelentőségét nem homályosítja el sem az egyedi élethelyzetekben gondolkodó pszichologizáló látásmód, sem az oktatás-nevelés mindenhatóságába vetett vak hit, amellyel a (gyógy)pedagógiai szakma időnként megkínálja önmagát.

Mondanivalója éppen ellenkezőleg releváns, valóságfeltáró, akár csak Ladányi János és Csanádi Gábor könyve volt a nyolcvanas évek elején. (Szelekció az általános iskolában, Magvető 1983.)

Kezdjük együtt olvasni a könyvet, melyben egy olyan „hétköznapi” alapesetrel indít a szerző, amelyből kifejtethető néhány fontosabb társadalomkritikai és szakmai tartalom.

„A padjából majd kieső Vilma mindent tud. 0 kapja a legtöbb piros pontot. Óra után sorakoztatja az osztálytársait, elviszi őket kezet mosni, majd reggelizni. Nagyon büszke rá a tanító néni, és nagyon dicséri kiválóan felkészült hallgatónk is.

Vilma két évig járt az általános iskolába, megbukott, a következő évben pedig gyengén teljesített, áthelyezték a kisegítőbe. Jól érzi magát. Azért nem kitűnő tanuló, mert ekkor úgy tűnne, kiderülne, világossá válna, hogy nem kisegítő iskolába való. Pedig valójában csupán arról van szó, hogy az általános iskola – mármint az igazi általános iskola kevésbé, vagy nem biztosítaná személyiségének harmonikus és differenciált fejlesztését. Így K. városban – de nagy valószínűséggel sok más városban és faluban is – *Vilma nevelési-oktatási szükségleteit jelenleg az enyhén értelmi fogyatékosok általános iskolája képes jobban kielégíteni. Akár organikusan károsodott Vilma, akár nem.*” (1986-ig kisegítő iskolának, azóta enyhe fokban értelmi fogyatékosokat nevelő általános iskolának nevezik a szóban forgó iskolákat.)

A tárgyilagosság szándékával íródó könyvismertetés hitelességén javít-e vagy ront a saját élmény, múltbeli emlékeim felidézése, nem tudom, de nehezen tudnék kitérni előle.

A kisegítő iskolák egyikében tanítottam – most már tudom, hogy a szakmailag legerősebbek egyikében – és osztályfőnöke voltam egy visszahúzódozó, szomorú arcú kislánynak, Etelkának, aki képességeivel és szorgalmával messze kortársai felett teljesített. Életkoránál fogva meghaladta már azt a jogszabályban előírt életévet, ameddig kezdeményezhető lett volna visszahelyezése a többségi általános iskolába. (Persze akkor „normálnak” mondtuk az általános iskolát.)

Anyai nagyapjával és kistestvérével a város szélén éltek valódi szegénységben. Akkoriban meg volt a szókészletünk a szegénység körülírására anélkül, hogy megneveztük volna.

A vérszerinti szülőkről semmit sem lehetett tudni, a nagyszülő volt a gyámja, de valójában a kislány gyámkodott a súlyosan alkoholistá nagyszülő és néhány esztendő

testvére felett: Gondozta őket, háztartást vezetett és eközben alig-alig hiányzott az iskolából. Olyannyira tisztában volt szerepével, olyan kötelességtudata volt, ami csak ép intellektussal lehetséges.

Etelka a 8. osztályos bizonyítványosztásra már nem jött be az iskolába, nyomtalanul tűntek el otthonukból. Mielőtt ismeretlen helyre költöztek, rokonok érkeztek hozzájuk az ország egy távoli sarkából.

Etelka eltűnt az iskola számára, s ami nagyobb baj, hogy valószínű egy képességeihez mért tartalmasabb és boldogabb élet számára is.

Vajon más lett volna a történet, ha az általános iskolát végzi el? Azt hiszem, hogy nem. A szociokulturális gyökerű lemaradással szemben intoleráns általános iskola ismeretében nem lehetett jó megoldás.

És miként alakult volna Etelka sorsa, ha állami gondozásba kerül? Megőrzi etnikai identitását, önállóságát? Gondot fordítottak volna individualizált fejlesztésére? Megnyugtató válaszuk erre sem lehet.

Drámai volt az iskola munkájának látványos szertefoszlása, az a felismerés, hogy az ilyen mélyen gyökerező immobilitás társadalmi helyzetekre az iskolának nincsen válasza.

És drámai volt a hiány felismerése, azé a hiányé, amelyet még nem tudtunk nevére nevezni, mert akkoriban hírére sem hallottuk az (iskolai) szociális munkának.

A példákkal rokon történetek társadalmi és oktatásszociológiai magyarázatát találjuk Szabó Ákosné könyvében.

A közoktatás szerkezeti változásait 45-től napjainkig követve ráirányítja figyelmünket az iskolai szelekciós mechanizmusokra. Arra például, hogy az alacsony presztízsű iskolatípusokba rendszerint az előnytelen társadalmi helyzetű csoportok gyermekei kerülnek. A státuszjellemzők között az anyagi helyzet, a szülők iskolai végzettsége, lakóhelye és etnikai hovatartozása erősen meghatározó.

A tanulásban akadályozott gyermekek szinte valamennyien és a valójában ép intellektusú, de elmaradt fejlődésű gyermekek jelentős hányada is az alacsony presztízsű iskolák között a szegregált iskoláztatásban részesülnek. Számukra a korai iskolai szelekció szinte predesztináló a későbbi életútra nézve, más társadalmi csoportok felé átjárhatatlanná teszi az utat.

A közoktatásnak a 90-es évektől zajló szerkezetátalakítása elmélyítette a korábban is létezett különbségeket, a tanulásban akadályozottaknak, pedig pusztán kvázi esélyt ad az integrált iskoláztatásra. Mert ameddig a többségi iskolákban nem teremthető meg a speciális szükségleteket is kielégítő feltételrendszer, s létrehozásukat sem ösztönzi valójában semmi, addig az *integrációt biztosító*, vagy a *befogadó (inkluzív)* iskola sem fog létrejönni.

Tanulságos elemzések, logikus okfejtések nyomán döbbenhet rá akár a laikus olvasó is arra, hogy minél rendesebb a társadalom, annál rövidebb idejű az egységes alapiskoláztatás és annál korábban készítik föl a gyermekeket a nagyon is eltérő társadalmi szerepekre.

A tanulásban akadályozottság és a társadalmi származás, a szociokulturális háttér összefüggéseiről rövid hazai történeti és nemzetközi szakirodalmi áttekintést találunk.

A szegénység fogalomköre több összefüggésben kerül kifejtésre, úgy is, mint deprivált családi helyzet, s a benne felnövő gyermek szocializációjának sajátosságai és úgy is, mint az oktatás iskolán belüli feltételeinek – szükségtermek, osztálylétszám, felszereltség, szakember ellátottság – szintje.

A tanulásban akadályozott gyermekek családi szocializációja Somlai Péter nyomán a cél racionális, a normatív, a dramaturgiai és a kommunikatív tevékenységi rendszerekben kerül leírásra. Az e körben végzett számos összehasonlító hazai vizsgálat – általános iskolai és „kiszegítő iskolai” populáció összevetése – bemutatásából megtudjuk, hogy a tanulásban

akadályozott gyermekek több vonatkozásban hiányt szenvednek, mert többségükben nem kapják meg például a családban az iskolai munkához szükséges otthoni pedagógiai ösztönzést és segítséget, támogatást, az odaadó figyelmet.

Némi hiányérzetünk marad, mert nem derül ki világosan, hogy valójában a családokban az eltérő szocializációs feltételek oka nem az, hogy fogyatékos-e a gyermek, hanem a társadalmi hovatartozás, az életmód, a tradíció szerepe a döntő.

Szívesen olvastunk volna arról is, hogy ez mit jelenthet a praxis számára? Vajon az iskolának kell pótolni a családi szocializáció hiányosságait, és milyen mértékben, vagy netán a családot kell(ene) képessé tenni funkciói gyakorlására? Kinek a feladata lehet ez utóbbi? (A szerző szemléletéhez jobban illett volna a „csonka” család kifejezés helyett az egyszerűs család megnevezést használni.)

A könyv egyik különös figyelmet érdemlő fejezete, melyben a szociális háttér szerepét mutatja be a gyermek és a család iskolai megítélésében, az áthelyezés kezdeményezésében. Az e tárgykörben végzett valamennyi jelentős vizsgálatot megismerjük, s közben azt is, hogy miként működnek az előítéletek, a szándékolt és nem szándékolt mechanizmusok.

Áttekintést kapunk a tanulás eredményességéről az iskolai beválás, a továbbtanulás és a magánélet szempontjából is.

A szakmai igényességgel, imponálóan gazdag irodalmi áttekintéssel és korszerű felfogásban készült munka summázatában így fejt ki legfőbb mondanóját a szerző: „Megállapíthatjuk tehát, hogy az általános iskolák céltételezése, struktúrája, infrastruktúrája és technológiai sem a társadalmi elvárásokat, sem a gyerekek többségének (pálya)szocializációs szükségleteit nem tudják kielégíteni. Megerősítettnek érezzük azt a feltételezésünket is, miszerint a tanulásban akadályozott népesség számára a szűkebb illetve tágabb társadalmi környezetbe történő beilleszkedés szempontjából a különiskoláztatás kevesebb dimenziójában jelent jó, mint kedvezőtlen esélyeket.”

Több helyen érintőlegesen kerül tárgyalásra a diákotthonok kérdése, mint az iskolai infrastruktúra része. Nem szerencsés viszont, hogy differenciálatlanul kezeli a diákotthoni szükségleteket, mert hiszen többféle jogcímen kerülhetnek diákotthonba a gyermekek, és meghatározóan más és más szükségleteket kell kielégíteni aszerint, hogy kollégiumi ellátásként, vagy pedig a családot átmenetileg, vagy tartósan nélkülöző gyermekvédelmi gondoskodás keretében veszik igénybe. (A könyv megjelenése óta a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény megnyugtatóan rendezte – legalábbis a jogszabályi keretek és egynémely szakmai norma tekintetében – a diákotthonok eddig szakmailag nagyon is vitatható státusát.)

A kötet végére került a komprehenzív és az inkluzív iskolamodellek vázlatos bemutatása. Ezek a modellek más modelleknél jobban szolgálják az ENSZ Gyermekjogi Egyezményben és az 1997. évi XXXI. törvényben a fogyatékkal élőknek biztosítandó jogokat és ellátásokat és a könyvben tézisszerűen ismertetésre kerülő „Speciális szükségletek pedagógiája: lehetőség és minőség” című UNESCO konferencia állásfoglalását.

Valamennyi, az alapfokú oktatásban dolgozó pedagógus és gyógypedagógus számára, az oktatásirányítók, a döntéshozó önkormányzati képviselők és az ágazati irányítóknak ajánlható Szabó Ákosné munkája. A könyvet ajánljuk még a társadalmi és iskolai egyenlőtlenségek iránt érzékeny valamennyi olvasónak. (Trezor Kiadó, Budapest, 1996)

M. L.